

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/100/94-99>

Əmrah XXX

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
magistrant
emrah.xaliqov.2000@gmail.com

TÜRKİYƏNİN ORTA ASIYA TÜRKDİLLİ ÖLKƏLƏRİ İLƏ TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

1992-ci ildən etibarən Türkiyə və Asiyada yerləşən Türkdilli dövlətlər arasında diplomatik əlaqələr quruldu. Türkiyə regionda iqtisadi əməkdaşlığı gücləndirmək üçün Orta Asiyada yerləşən Türkdilli ölkələrlə bir sıra azad ticarəti dəstəkləyən müqavilələr imzaladı. XX əsrin sonları və XXI əsrin əvvəllərində onlar arasında iqtisadi əlaqələr gözlənilən səviyyədə olmasa da 2021-ci ildə Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranması ilə Türkiyə və Orta Asiya Türkdilli ölkələri arasında ticarət əlaqələri nəzərə çarpacaq qədər artdı.

Açar sözlər: Türkiyə, Türkdilli ölkələr, Mərkəzi Asiya, xarici ticarət, ticarət dövriyyəsi

Amrah XXX

Azerbaijan State University of Economics
master student
emrah.xaliqov.2000@gmail.com

Analysis of trade relations of Turkey with turkish-speaking countries of Central Asia

Abstract

Since 1992, diplomatic relations have been established between Turkey and the turkish-speaking countries located in Asia. To strengthen economic cooperation in the region, Turkey has signed some agreements supporting free foreign trade with turkish-speaking countries located in Central Asia. Although economic relations between them were not at the expected level at the end of the 20th century and the beginning of the 21st century, trade relations between Turkey and the Turkish-speaking countries of Central Asia increased significantly with the establishment of the Organization of Turkic States in 2021.

Keywords: Turkey, Turkish-speaking countries, Central Asia, foreign trade, total trade

Giriş

Orta Asiya Türkdilli ölkələr və Azərbaycan müstəqilliklərini elan edən zaman onların müstəqilliyini tanıyan ilk ölkə Türkiyə oldu. Orta Asiya Türkdilli dövlətlər dedik də Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və Qırğızıstan nəzərdə tutulur. 1992-ci ildən etibarən Türkiyə və adı çəkilən ölkələr arasında diplomatik əlaqələr quruldu və xarici ticarət münasibətləri formalaşmağa başladı. Türkiyə yeni müstəqillik qazanmış Türkdilli ölkələrin iqtisadiyyatını gücləndirmək və regionda əməkdaşlığı artırmaq üçün addımlar atmağa başladı. 1992-ci ildə Ankarada baş tutan Türkdilli Ölkələrin Dövlət Prezidentlərinin ilk zirvə görüşündə, Türkiyə Prezidenti Turqut Özal ortaq bazar, gömrük rejimlərinin sadələşdirilməsi və iqtisadi əlaqələrin inkişafının önündə olan digər maneələrin aradan qaldırılması fikrinin zəruriliyini vurğuladı (Amirbek, Anuarbekuly, Makhanov, 2017: 166-167). Lakin XX əsrin əvvəllərində regionda əməkdaşlığın artırılması söyləri gözlənilən dərəcədə olmadı. Bunlara baxmıyaraq, Türkdilli Ölkələrin Dövlət Prezidentlərinin Naxçıvan zirvə görüşündə Türkdilli Dövlətlərin Əməkdaşlıq Şurasının yaradılmasına dair qərar qəbul etdilər (2).

2021-ci ildən Türk Şurasının adı Türk Dövlətləri Təşkilatına dəyişdirildi və həmin ildən başlayaraq ölkələr arasında xarici ticarət həcmində böyük həcmdə artımlar müşahidə olunur.

Türkiyə ilə Qazaxıstan arasındakı xarici ticarətin təhlili.

Qazaxıstan 2.725 km² sahəsi ilə dünyanın ən böyük doqquzuncu ölkəsi olaraq bilinməkdədir. Ölkə ÜDM həcmi və əhalisini görə Türkdövlətləri içərisində Türkiyədən sonra ikinci yerdə qərarlaşmaqdadır. Qazaxıstan 2000-ci illərin əvvəllərindən etibarən bölgədə əhəmiyyətli dərəcədə iqtisadi artıma nail olmuşdur. Yeni və böyük bir bazar olması, zəngin yeraltı sərvətlərə sahib səbəbilə Türkdillli ölkələr içərisində ən çox xarici investisiya cəlb edən ölkədir. Əlavə olaraq, Qazaxıstanda ən çox yer alan xarici şirkətlər məhz Türkiyə mənşəli firmalardır (Balıqçı, 2009: 234-235). Qazaxıstan ilə digər Türk dövlətləri arasında ticarət, bölgəsəl əməkdaşlıq və iqtisadi əməkdaşlıq üçü strateji bir əhəmiyyətə malikdir. Türk Dövlətləri Təşkilatına üzv və müşahidəçi üçün energetika resursları və kənd təsərrüfatı məhsulları kimi əmtəələr istehsal etmək iqtidarındadır və sektorlarda ticarət əlaqələri hər keçən gün intensivləşir.

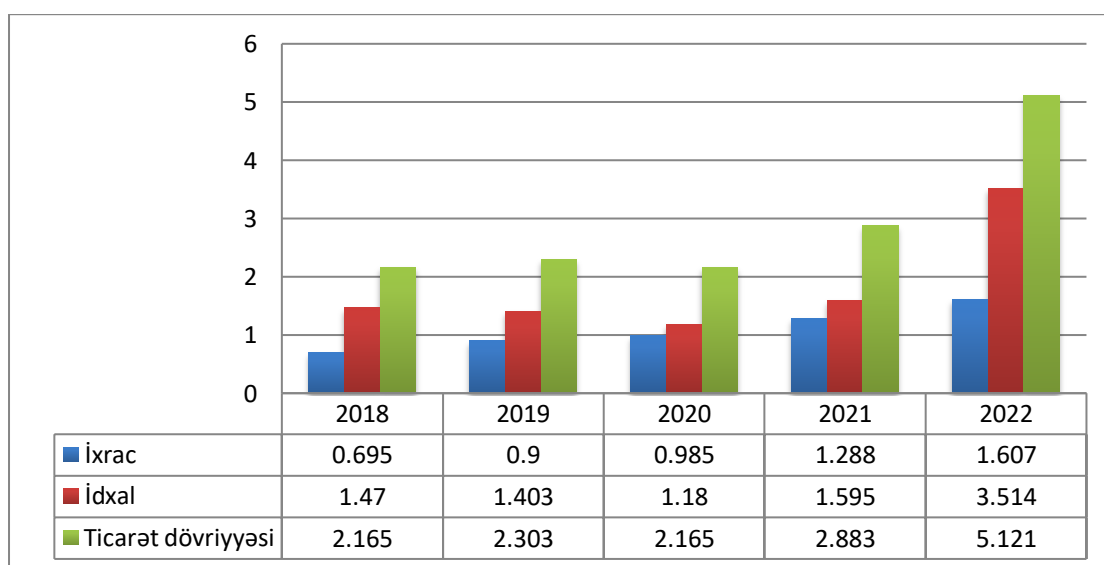
Qazaxıstan, iqtisadi inteqrasiyanı artırmaq məqsədi ilə Türk Şurası çərçivəsində ticarət sazişləri və protokollara imza atmışdır. Bu sazişlər, gümrük maneələrini azaltmağı, ticarətin azadlaşdırılmasını və əməkdaşlıq sahələrini genişləndirməyi hədəfləyir. Beləliklə, Qazaxıstan ilə digər Türkdillli dövlətlər arasındakı ticarət münasibətləri yalnız iqtisadi inkişafı təşvik etməklə kifayətlənmir, həm də bölgəsəl sabitliyi gücləndirməkdə davam edir.

Qazaxıstan və Türkiyə arasında ticarət əlaqələrinin artırılması üçün razılaşmalar və protokollar aşağıdakılardır:

- Ticarət və İqtisadi Texniki Əməkdaşlıq Sazişi
- Gömrük Məsələlərində Qarşılıqlı İnzibati Yardım və Əməkdaşlıq razılaşma
- İnteraksiyaların Qarşılıqlı Təşviqi və Qorunması haqqında Saziş
- İkiqat vergitutmadan yayınma müqaviləsi
- Uzunmüddətli Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq Sazişi
- Türkiyə Respublikası Gömrük və Ticarət Nazirliyi ilə Qazaxıstan Respublikasının
- Maliyyə Nazirliyi arasında Birgə Gömrük Komitəsinin yaradılmasına dair Anlaşma Memorandumu (Kuryshzhan, Altıntaş, 2022: 284).

Qazaxıstanın Türkdillli ölkələr arasında ən böyük ticarət partnoyu Türkiyədir. Diaqram 1-də Türkiyənin 2018-ci ildən 2022-ci ilə qədər Qazaxıstan ilə həyata keçirdiyi ixrac və idxal göstəriciləri verilmişdir.

Diaqram 1.
Türkiyənin Qazaxıstan ilə ticarət göstəriciləri (milyard ABŞ dolları ilə).

Mənbə: (5) əsasında hazırlanmışdır.

Diaqram 1-dən aydındır ki, 2021-2022 illərdə ölkələr arasında əmtəələrlə ticarətin həcmi əvvəlki illərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Bunun başlıca səbəbi 2021-ci ildə Türk Dövlətləri Təşkilatının (TDT) yaradılmasıdır. Bildiyimiz kimi, adı çəkilən təşkilatın məqsədi digər regional təşkilatların başlıca məqsədi kimi üzv ölkələr arasında əməkdaşlığın artırılmasıdır. TDT-nin çox hələ gənc təşkilat olmasına baxmayaraq bu yolda irəlləməyə nail olmuşdur. Türkiyə ilə Qazaxıstanın ticarət həcmi 2022-ci ildə 5.121 mlrd. dollar qeydə alınmışdır.

2022-ci ildə Türkiyənin Qazaxıstandan idxal etdiyi məhsullar içərisində neft və neft məhsulları, qızıl, gümüşvə mis kimi qiymətli metallar, ixrac olunan məhsullar içərisində isə dərman peraparətləri, avtomobil, tekstil kimi məhsullar əhəmiyyətli çəkiyə malikdir/ Əlavə olaraq Türkiyənin Qazaxıstandan 2020-ci ildə 1.18 mlrd. dollar həcmində əmtəə idxal etdiyi diaqramdan aydındır, bu isə 2019-cu ilə nisbətən 223 mln. dollar həcmində azalma deməkdir. Bunun əsas səbəbi COVID-19 pandemiyası ərzində yaranan böhranla əlaqədardır (T.C. Ticarət Bakanlığı, Kazakistan Ülke Profili, 2023: 13).

Türkiyənin Özbəkistanla xarici ticarət əlaqələrinin rəqəmlərlə təhlili.

Özbəkistan TDT ölkələrinin bazarlarına tekstil məhsulları, elektrik enerjisi, avtomobil materialları, bağçılıq və qara metal məhsulları ixrac edir. Bununla yanaşı, ölkəyə metal məmulatları, alüminium, tikinti materialları, neft məhsulları və taxıl idxal olunur. Özbəkistan üçün TDT nöqtəsində ən mühüm prioritet iqtisadi əlaqələri və buna görə də qarşılıqlı ticarət həcmi artırmaqdır. Bu məqamda qeyd etmək lazımdır ki, 2017-2021-ci illər arasında TDT üzv dövlətləri Özbəkistana təxminən 2,5 mlrd. dollar sərmayə qoymuşdur. Bu, ölkəyə yatırılan ümumi xarici sərmayənin 10%-nə bərabərdir. Bundan əlavə, 2017-ci ildən bəri TDT dövlətləri tərəfindən ölkəyə qoyulan investisiyalarda 30% artışı müşahidə olunmuşdur (7).

Özbəkistanın Qazaxıstandan sonra Türk Dövlətləri Təşkilatında ən böyük ticarət partnyoru Türkiyə Cümhuriyyətidir. Özbəkistanın Türkiyəyə ixrac etdiyi əmtəələr içərisində pambıq, mis və mis ərintiləri, etilən polimerlər, Türkiyədən idxal etdiyi mallar içərisində isə dərman peraparətləri, məişətdə istifadə edilən avadanlıqlar xüsusi çəkiyə sahibdir. Aşağıda verilmiş cədvəldən (Cədvəl 1) məlumdur ki, Türkiyənin Özbəkistanla ixracatı və idxalatı artan tendensiya göstərmişdir. 2020-ci ildə Covid-19 pandemiyası səbəbi ilə ölkələr arasındakı ticarətdə bir qədər gerilimə müşahidə edilmişdir. Dövr ərzində Türkiyənin Özbəkistana olan ixracatı idxalatını üstələdiyindən Türkiyə ticarətdə müsbət ticarət balansına sahib olmuşdur. Ölkələr arasındakı ticarət balansında və ümumi ticarət həcmində 2017-2022-ci illərdə dalğalanmalar müşahidə edilsədə, ümumilikdə artım qeydə alınmışdır. 2021-ci ildən etibarən ölkələr arasındakı ticarət həcmi pik həddə çatmışdır ki bunun əsas səbəbi Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranması ilə ölkələr arasındakı əməkdaşlıq əlaqələrinin artmasıdır.

Cədvəl 1.
Türkiyənin Özbəkistanla ilə həyata keçirdiyi xarici ticarət göstəriciləri
(milyard ABŞ dolları ilə).

	İxrac	İdxal	Ticarət balansı	Ticarət dövriyyəsi
2018	0.951	0.795	0.156	1.746
2019	1.232	1.140	0.092	2.372
2020	1.154	0.969	0.184	2.123
2021	1.841	1.8	0.041	3.641
2022	1.877	1.682	0.195	3.6

Mənbə: (8) əsasında hazırlanmışdır.

Türkiyənin Qırğızıstanla xarici ticarət əlaqələrinin rəqəmlərlə təhlili.

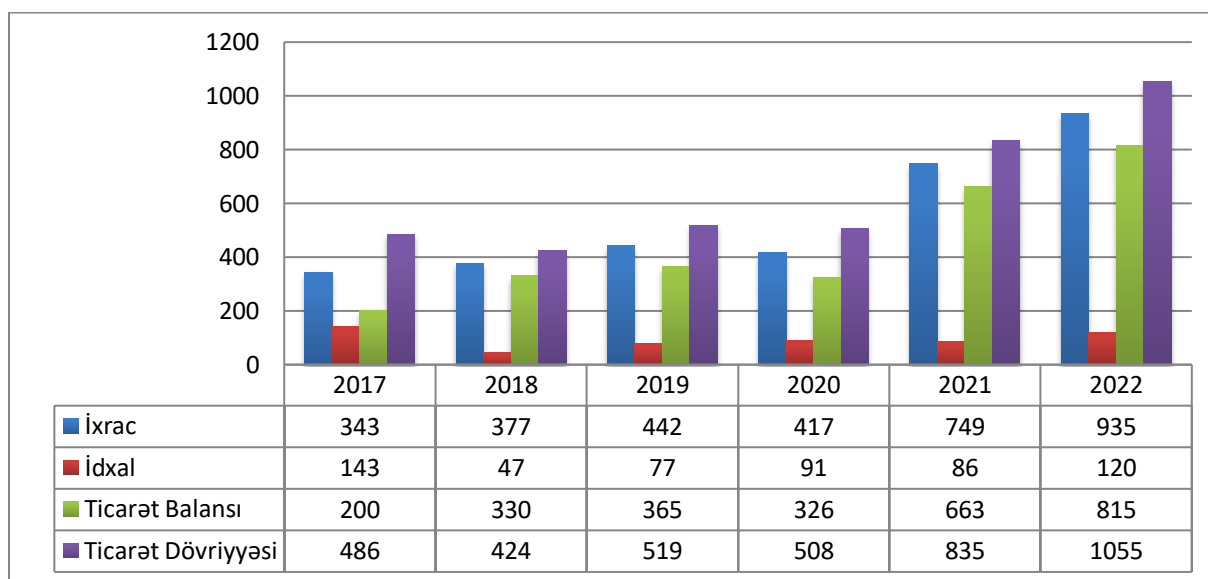
Qırğızıstanın Türkdillli dövlətlərlə ticarət əlaqələri kənd təsərrüfatı və tekstil kimi məhsullarla daha geniş inkişaf etmişdir. Qırğızıstan təşkilata üzv və müşahidəçi ölkələrlə iqtisadi işbirliyini artırmağı və diplomatik bağları gücləndirməyi dəstəkləməkdədir. Bu kimi əlaqələr yalnız

Qırğızıstanın iqtisadi irəliləyişini inkişaf etdirməklə kifayətlənmir, eyni zamanda Türk dövlətləri arasında bölgəsəl əməkdaşlığı gücləndirir.

Ölkə Türkiyə ilə ticarət infrastrukturunu yaxşılaşdıran sazişlər və protokollar imzalamışdır. Bunlar aşağıdakılardır:

- 1997-ci il Ticarət və İqtisadi Əməkdaşlıq haqqında Saziş
- 1998-ci il Gömrük Məsələlərində Qarşılıqlı İnzibati Yardım haqqında Saziş
- 1999-cu il İkiqat vergitutmanın qarşısının alınması haqqında Saziş
- 2018-ci il İntestisiyaların Qarşılıqlı Təşviqi və Qorunması haqqında Saziş
- Birgə Gömrük Şurasının yaradılmasına dair 2018-ci il tarixli Anlaşma Memorandumu (Argalı, 2023: 803).

Diaqram 2.
Türkiyənin Qırğızıstan ilə olan xarici ticarət göstəriciləri (milyon dollar ilə).

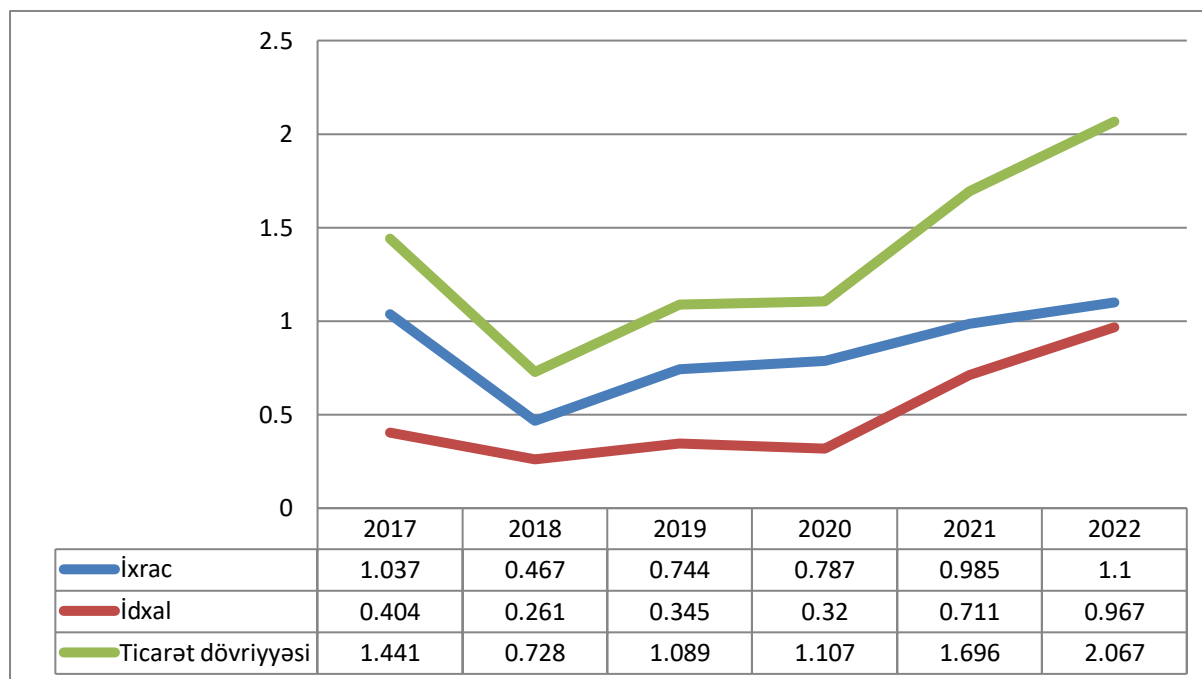
Mənbə: (10) əsasında hazırlanmışdır.

Diaqram 2-dən aydındır ki, Türkiyənin Qırğızıstana ixracatı 2020-ci il istisna olmaqla daim artmışdır. 2020-ci ildəki geriləmənin səbəbi çox güman ki Covid-19 pandemiyasından qaynaqlanan böhran olmuşdur. Türkiyənin Qırğızıstana olan idxalatında 2017-2022-ci illər ərzində azalma müşahidə edilmişdir. Belə ki 2017-ci ildə 143 mln. dollar olan idxalat həcmi, 2022-ci ildə 120 mln. dollar olaraq qeydə alınmışdır. Türkiyənin Qırğızıstana olan ixracatı idxalatından çox olduğundan, Türkiyə Qırğızıstanla ticarətdə müsbət ticarət balansına sahib olmuşdur. Ölkələr arasında 2017-2022-ci illərdə baş tutmuş ticarət həcminə gəldikdə isə, periodun sonunda periodun əvvəlinə nisbətən 2 dəfədən artıq artma müşahidə olunur ki, bunun əsas səbəbi Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranması ilə regionda dövlətlər arasındakı ticarət əlaqələrinin inkişaf etməsidir. Türk Dövlətləri Təşkilatı yalnız, iqtisadi sahədə yox, təhsil, mədəniyyət və səhiyyə kimi sahələrdə əməkdaşlığın artırılmasını hədəfləyir.

Türkiyənin Türkmənistanla xarici ticarət əlaqələrinin rəqəmlərlə təhlili.

Türkmənistan müstəqillik qazandıqdan sonra türk sahibkarlarının ölkədə 600-ə yaxın türk şirkəti fəaliyyət göstərməsi ilə onun inkişafında mühüm rolu olub. Türkmənistan son illərdə Türk şirkətlərinin çoxsaylı layihələr həyata keçirməsi ilə Türk podrat firmaları üçün Orta Asiyada aparıcı yer kimi ortaya çıxıb. Türkmənistanın yarandığı gündən bu günə qədər türk firmaları ümumi dəyəri 50 milyard dollardan çox olan müqavilə işlərində iştirak etmişlər (11).

Qrafik 3.
Türkiyənin Türkmənistana 2017-2022-ci ildə xarici ticarət göstəriciləri (mlrd. dollarla).

Mənbə: (12) əsasında hazırlanmışdır.

Qrafik-3 dən aydındırki, 2017-2022-ci illərdə Türkiyənin Türkmənistanla ixracatı 2017-2022-ci illərdə idxalatından artıq olmuşdur. Bu səbəbdən Türkiyə Türkmənistanla xarici ticarətdə dövr ərzində müsbət ticarət balansına malik olmuşdur. Ölkələr arasında ticarət dövriyyəsi 2018-ci ildə kəçilsə də, 2018-2022-ci ilə qədər daim artan tendensiya nümayiş etdirmişdir. 2022-ci ildə ölkələr arasında ticarət dövriyyəsi 2.067 mlrd. dollar həcmində baş tutmuşdur. 2021-2022-ci ildə ölkələrin ticarət dövriyyəsinin hər il təxminən 400 mln. ABŞ dolları atmasının səbəbi, məhz Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranması ilə ölkələr arasında əməkdaşlığın artması olmuşdur (T.C. Ticarət Bakanlığı, Türkmənistan Ülke Profili, 2023: 12).

Nəticə

1991-ci ildən Türkiyə Cümhuriyyəti Orta Asiya Türk dövlətlərinin müstəqilliyini tanıdıqdan sonra 1992-ci ildə bu ölkələr arasında diplomatik münasibətlər meydana gəldi. Türkdilli xalqlar 1990-cı illərin əvvəllərində iqtisadi əməkdaşlıq artırmağa çalışsalar da, bu məqsədə çatmaqda müxtəlif çətinliklərlə üzləşdilər. XX əsrin sonlarından başlayaraq Türkiyə digər Türkdilli ölkələrlə ticarətini genişləndirmək üçün bir sıra sazişlər imzalamışdır. Bu sazişlər onların iqtisadi əlaqələrinin artmasına mühüm mərhələ olmuşdur.

2010-cu ildə Türk Şurasının yaradılmasının bu ölkələr inteqrasiyası üçün müstəsna əhəmiyyəti olmuşdur. Bu regional təşkilat siyasi, iqtisadi və mədəni əməkdaşlığın təşviqində, eləcə də münaqişələrin həllində və regionda təhlükəsizliyin gücləndirilməsində mühüm rol oynamışdır. COVID-19 pandemiyasının yaratdığı çətinliklər səbəbi ilə Türkiyə ilə adı çəkilən ölkələr arasında xarici ticarət dövriyyəsi 2020-ci ildə bir qədər azalsa da, 2021-ci ildə isə Türk Əməkdaşlıq Şurasının adı Türk Dövlətləri Təşkilatına dəyişdirildikdən sonra Türkiyə ilə Orta Asiyada yerləşən Türk dövlətlərinin arasındakı ticarət əlaqələri əvvəlki illərə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Türkiyənin Qazaxıstan, Özbəkistan, Qırğızıstan və Türkmənistanla xarici ticarət əlaqələri 2022-ci ildə əvvəlki illərə nisbətən ən böyük həcmdə baş tutmuşdur. 2022-ci ildə Türkiyədən Türkmənistanla ixrac olunan əmtəələr içərisində inşaatda istifadə olunan dəmir məmulatlar, Türkiyənin Türkmənistan idxal etdiyi əmtəələr içərisində isə pambıq xüsusi çəkiyə malik olmuşdur.

Ədəbiyyat

1. Amirbek, A., Anuarbekuly, A., Makhanov, K. (2017). Türk dili konuşan ölkələr entegrasyonu: Tarihəsel geçmişi və kurumsallaşması, Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 1 (3), s.166-167.
2. Azerbaijan State Ministry of Foreign Affairs. Relations between Azerbaijan and the Cooperation Council of Turkic Speaking States <https://www.mfa.gov.az/en/category/regional-organisations/relations-between-azerbaijan-and-the-cooperation-council-of-turkic-speaking-states-ccts>
3. Balıkcıoğlu, N. (2019). Türkiye ile diğer Türk Cumhuriyetleri arasında dış ticaretin gelişimi: 2000-2017 dönemi, Fen-Edebiyyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 43 (1), s.234-235.
4. Kuryshzhan, D., Altıntaş, H. (2022). Kazakistan ve Türkiye arasındaki dış ticaret, International Journal of Volga - Ural and Turkestan Studies, 4 (8), 234 s.
5. Trade Map, Trade between Türkiye and Kazakhstan. URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c398%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c%7c1
6. T.C.Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (2023) Kazakistan Ülke Profili, 13 s.
7. URL: <https://www.ankasam.org/ozbekistan-perspektifinden-turk-devletleri-teskilatinin-onemi/>
8. Trade Map, Trade between Türkiye and Uzbekistan. Available at: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c860%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c3%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1
9. Argali, M. (2023). The place and importance of Kyrgyzstan in turkish foreign policy from a constructivist perspective, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12 (2), 803 p.
10. Trade Map, Trade between Türkiye and Kyrgyzstan. URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c417%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1
11. Republic of Turkey Ministry of foreign Affairs, Economic Relations between Turkey and Turkmenistan. URL: <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkiye-and-turkmenistan.en.mfa>
12. Trade Map, Trade between Türkiye and Turkmenistan. URL: https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx?nvpm=1%7c792%7c%7c795%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1%7c%7c1
13. T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü (2023) Türkmenistan Ülke Profili, 12 s.

Göndərilib: 09.12.2023

Qəbul edilib: 02.02.2024